Anna HENISZ-MATUSZCZAK
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu

KSZTAŁTOWANIE DOCHODÓW ROLNICZYCH W ŚWIETLE ZMIAN WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ UE Z UWZGLĘDNIENIEM TYPOLOGII GOSPODARSTW ROLNYCH

Jednym z głównych celów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR), zagwarantowanym postanowieniami traktatu rzymskiego, było i jest zapewnienie godziwych dochodów osobom zatrudnionym w rolnictwie. W artykule zostaną przeanalizowane związki ewolucji polityki rolnej UE z dochodami producentów rolnych, zwłaszcza w kontekście wielkości ekonomicznej i typów gospodarstw.

Analiza dochodów obejmuje swym zakresem czasowym lata 1989-1999. Zdecydowano się przyjąć takie ograniczenie, gdyż do połowy lat siedemdziesiątych (do reformy Mansholta), przez blisko 20 lat prowadzenia Wspólnej Polityki Rolnej, zasadniczym jej celem było wygenerowanie adekwatnej do popytu wewnętrznego podaży żywności. Stosowane w tym czasie przede wszystkim pośrednie narzędzia interwencji (polityka cen[1]), zachęcając do coraz intensywniejszej produkcji, dosyć skutecznie zapewniały relatywnie godziwe dochody producentom rolnym[2]. Poza tym występuje bariera wiarygodnych, ciągłych,

[1] Polityka cenowa nastawiona była głównie na wzrost dochodów rolniczych (trzeba jednak wiedzieć, iż odbywało się to kosztem realizacji innego celu traktatu: zapewnienia konsumentom umiarkowanych cen żywności – faktycznie były one niższe aniżeli na rynkach światowych). Można to odnieść w tym czasie do zwierających się nożyc cen – wzrastały zarówno ceny rolne, jak i koszty produkcji rolniczej, jednak odpowiadał temu wzrost przeciętnych dochodów rolniczych. Por. A. Czyżewski, *Konsekwencje doświadczeń Unii Europejskiej dla gospodarki żywnościowej Polski*, w: *Rozwój rolnictwa i agrobiznesu w skali krajowej i lokalnej*, red. A. Czyżewski, WODR, Poznań 1995, s. 91.

[2] Niestety, już wówczas pojawiały się problemy strukturalne związane z faktem, iż dochodowość pracy w rolnictwie w stosunku do zatrudnienia poza nim spadała. Do tego należy dodać, że nastąpiło znaczne rozwarstwienie dochodów uzyskiwanych przez producentów

porównywalnych danych z lat wcześniejszych – przed 1989 r.[3] Problem podtrzymania wypracowanych dochodów zrodził się w momencie, kiedy pojawiły się nadwyżki żywności.

Dalsze wspieranie dochodów przez system cen było niemożliwe do realizacji. Ponadto występowała tzw. pętla nadprodukcji[4]. Chodzi o to, że postęp techniczny, koncentracja produkcji, większa produktywność i wydajność pracy powodowały wzrost wolumenu produkcji, co prowadziło do nadwyżek w skali makro, a tym samym do spadku cen na rynku. To zaś skutkowało relatywnym spadkiem dochodów.

Aby do tego nie dopuścić – w skali mikro – ponownie wprowadzano rozwiązania intensyfikujące produkcję, co było kolejnym impulsem nadprodukcji i spadku dochodów. I tak koło się zamknęło. Dlatego też najistotniejsze zmiany w formule wsparcia dochodów, wypływające bezpośrednio z reform WPR, wystąpiły właściwie w latach 1989-1999.

Analiza dochodów, będących skutkiem zmian w WPR, zostanie dokonana w dwojakiej klasyfikacji – w zależności od wielkości i typu gospodarstwa rolnego[5]. Wielkość gospodarstwa określa jego siła ekonomiczna wyrażona w Europejskich Jednostkach Wielkości[6] (European Size Unit – ESU=1200 euro) (tab. 1).

Unijny system rachunkowości rolnej bazuje obecnie (od 1999 r.) na 10 klasach wielkości ekonomicznej gospodarstwa i 9 typach rolniczych według specjalizacji; do tego roku było odpowiednio: 6 klas wielkości i 8 typów kierunku produkcji gospodarstw (i na tejże klasyfikacji zostaną oparte analizy).

---

rolnych, w zależności od kierunku produkcji, wielkości gospodarstwa, regionu. Brakowało także impulsów pobudzających procesy dostosowawcze w małych gospodarstwach i zacofanych regionach. Por. A. Lichorowicz, *Problematyka struktur agrarnych w ustawodawstwie Wspólnoty Europejskiej*, Wyd. Zakamycze, Kraków 1996, s. 19-23 oraz M. Tracy, *Polityka rolno-żywnościowa w gospodarce rynkowej. Wprowadzenie do teorii i praktyki*, Olympus, CEiRB, Warszawa 1997, s. 176-178.

[3] Wszelkie dane do analiz pochodzą ze stron www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/ //dwh/index_en.cfm.

[4] Por. S. Kowalczyk, *Rolnictwo – rozwój – struktura*, WS, Warszawa 1991, s. 204.

[5] W analizach zostaną wykorzystane dane rachunkowości rolnej UE, czyli FADN (Farm Accountancy Data Network). FADN obejmuje gospodarstwa towarowe (czyli te, które są w znacznym stopniu beneficjentem CAP), a ich zbiór jest różny w poszczególnych krajach UE i zależy od struktury gospodarstw – najmniej gospodarstw objętych jest rachunkowością we Włoszech (poniżej 53%), a najwięcej w Danii (ponad 93%).

[6] ESU stanowi średnią z trzech lat Standardowych Nadwyżek Bezpośrednich (Standard Gross Margin – SGM), będących różnicą pomiędzy wartością produkcji z danej działalności rolniczej a kosztami bezpośrednimi poniesionymi na jej wytworzenie. Więcej na ten temat: I. Augustyńska-Grzymek, L. Goraj, S. Jarka, T. Pokrzywa, A. Skarżyńska, *Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych*, FAPA, Warszawa 2000.

Tabela 1

Klasy wielkości ekonomicznej oraz typy gospodarstw w systemie FADN

Klasy wielkości	Wielkość gospodarstw w ESU	Nazwy klas wielkości
A	0-<4	bardzo małe
B	4-<8	małe
C	8-<16	średnio małe
D	16-<40	średnio duże
E	40-<100	duże
F	≥100	bardzo duże
Typ gospodarstwa	Kierunek produkcji – specjalizujące się w:	
I	uprawach polowych	
II	uprawach ogrodniczych	
III	uprawach na plantacjach trwałych	
IV	utrzymywaniu zwierząt w systemie wypasowym	
V	produkcji zwierzęcej z wykorzystaniem pasz treściwych	
VI	z różnymi uprawami	
VII	z różnokierunkowym użytkowaniem zwierząt	
VIII	łączące uprawy rolne z użytkowaniem zwierząt	

Źródło: Z. Floriańczyk, *Wpływ reformy Wspólnej Polityki Rolnej lat dziewięćdziesiątych na dochody rolnicze gospodarstw towarowych w Unii Europejskiej*, IERiGŻ, Warszawa 2002, s. 7-8.

Dochody rolnicze po reformie Mac Sharry'ego

Głównym celem działań w latach osiemdziesiątych stało się podwyższenie konkurencyjności w rolnictwie, utrzymanie równowagi na rynkach produktów rolno-żywnościowych oraz poprawa warunków pracy i życia ludności rolniczej. W tle jednak rysował się cel priorytetowy: wzrost, a przynajmniej utrzymanie na dotychczasowym poziomie dochodów rolniczych – utrzymanie dochodu parytetowego (średnia płaca brutto robotnika zatrudnionego poza rolnictwem), tak aby nie przekraczał 112% poziomu odniesienia[7]. Jednak zasadniczy wpływ na dochody rolnicze miała reforma Mac Sharry'ego, wprowadzona w życie w 1992 r. Istotną zmianą było ograniczenie wpływu instrumentów pośrednich (cenowych) na kształtowanie dochodu na rzecz pomocy bezpośredniej, oderwanej od produkcji rolnej, a tym samym zmniejszenie nadprodukcji artykułów rolnych i poprawienie na rynkach światowych cenowej konkurencyjności rolnictwa unijnego.

[7] M. Buchowiecki, *Polityka strukturalna i regionalna EWG w latach osiemdziesiątych*, IERiGŻ, Warszawa 1989, s. 14.

Porównanie średnich wyników dla badanych gospodarstw rolnych w ramach rachunkowości unijnej pokazuje, że w latach dziewięćdziesiątych nastąpił znaczący wzrost ich dochodów – po reformie Mac Sharry'ego aż o 25% (por. tab. 2)[8]. Było to efektem wzrostu wolumenu produkcji (o $^1/_5$), ale przede wszystkim zwiększonego ponad pięciokrotnie strumienia dopłat bezpośrednich, przy praktycznie tym samym poziomie zobowiązań odprowadzanych do budżetu państwa (podatki – zaledwie 9% wzrostu). Warto jednocześnie zauważyć, iż poprawiło się także o połowę saldo przepływów z tytułu podatku VAT. To wszystko wpłynęło na zwiększenie się w ciągu minionej dekady zarówno wartości dodanej brutto, jak i netto średnio o blisko 40%. Jednocześnie godne uwagi jest spostrzeżenie, że dynamika zmian zarówno zużycia pośredniego, jak i amortyzacji była równie wysoka, zaś czynnikiem najbardziej obciążającym dochód po stronie kosztów były czynniki zewnętrzne[9], co istotnie (o 10 p.p.) zmniejszyło dochód z gospodarstwa rolniczego. Najciekawszy jednak jest ostatni wiersz analizowanej tabeli 2 – dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat. Już w tak uogólnionej analizie wyraźnie widać, że w przeciętnym gospodarstwie unijnym, po reformie Mac Sharry'ego, gdyby nie wprowadzono systemu wsparcia bezpośredniego, rekompensującego spadek cen, przy zachowaniu *ceteris paribus* innych czynników, dochód rolniczy spadłby aż o blisko 40%. To wymowny dowód na kompleksowy charakter polityki rolnej UE – z jednej strony reguluje się rynek rolny, wprowadzając takie instrumenty, by pozbyć się nadwyżek żywności, a w przyszłości nie spowodować wzrostu produkcji rolnej, z drugiej zaś – koryguje się rynkowy podział wykreowanej nadwyżki, utrzymując dochody rolnicze na poziomie zbliżonym do poziomu poza rolnictwem.

Agenda 2000, którą formułowano w latach 1997-2000 i uchwalono w Berlinie w 2002 r., podtrzymuje ten kierunek uregulowań, obniżając konsekwentnie wsparcie cenowe na rzecz zwiększenia płatności bezpośrednich, rekompensujących skutki dochodowe obniżania cen. Warto także wspomnieć, iż z biegiem czasu płatności bezpośrednie tracą charakter płatności kompensacyjnych, stając się trwałą formą wspierania dochodów farmerów unijnych[10]. Kolejnym krokiem będzie zbadanie, które gospodarstwa zyskały najwięcej na reformach Wspólnej Polityki Rolnej, a które relatywnie straciły. W tym celu zostanie dokonana analiza według kryterium wielkości ekonomicznej gospodarstw i ich typów.

---

[8] Wielkości dochodów są średnią z trzech kolejnych lat: dla lat 1989, 1990, 1991 („1990"); dla lat 1992, 1993, 1994 („1993"); dla lat 1995, 1996, 1997 („1996") oraz dla lat 1998 i 1999 („1999"). Zabieg ten stosuje się po to, aby złagodzić wpływ czynników niezależnych na wyniki produkcyjne (np. warunki pogodowe).

[9] Koszty czynników zewnętrznych, czyli koszt pracy najemnej, czynsze za donajem środków produkcji, odsetki od kredytów itd.

[10] J. Wilkin, *Komentarz do artykułu pt. Przyszłość płatności bezpośrednich w ramach WPR: Propozycja*, „Wieś i Rolnictwo" 2002, nr 114(1).

Tabela 2

Podstawowe kategorie ekonomiczne dla przeciętnego gospodarstwa w UE według metodologii FADN (w euro)

Kategoria*	„1990"	„1993"	„1996"	„1999"	Zmiana (w %)		
					„1999"/„1996"	„1999"/„1993"	„1999"/„1990"
Produkcja ogółem	**43 407**	**45 114**	**52 170**	**52 564**	**0,8**	**16,5**	**21,1**
Zużycie pośrednie	21 355	23 389	28 120	29 088	3,4	24,4	36,2
Saldo bieżących dopłat i podatków, z tego:	**1 029**	**3 753**	**7 760**	**8 402**	**8,3**	**123,9**	**716,5**
• dopłaty	1 347	3 896	7 941	8 653	9,0	122,1	542,4
• rozliczenie VAT	232	327	359	349	–2,8	6,7	50,4
• podatki	550	471	540	600	11,1	27,3	9,1
Wartość dodana brutto	**23 081**	**25 478**	**31 810**	**31 878**	**0,2**	**25,1**	**38,1**
Amortyzacja	5 328	6 018	7 218	7 787	7,9	29,4	46,2
Wartość dodana netto	**17 753**	**19 460**	**24 592**	**24 091**	**–2,0**	**23,8**	**35,7**
Koszt czynników zewnętrznych	5 340	6 323	7 826	8 476	8,3	34,1	58,7
Saldo dopłat i podatków na inwestycjach	62	45	12	25	108,3	–73,3	–59,7
Dochód z gospodarstwa rolnego	**12 475**	**13 182**	**16 778**	**15 640**	**–6,8**	**18,6**	**25,4**
Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat	**11 128**	**9 286**	**8 837**	**6 987**	**–20,9**	**–24,8**	**–37,2**

* Według źródła zgodnie z kolejnością w tabeli odpowiedniki w języku angielskim: Total output – SE131; Total intermed. consumpt. – SE275; Balance current subsid. & taxes – SE600 (z tego: Total subsidies-excl.investm. – SE605; VAT balance excl. on investm. – SE375; Taxes – SE390); Gross Farm Income – SE410; Depreciation – SE360; Farm Net Value Added – SE415; Total external factors – SE365; Balance subs & taxes on invest – ES405; Family Farm Income – SE420.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników FADN dostępnych na stronach www.europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh.

Wpływ wielkości gospodarstwa na dochody rolnicze

Analizując dochody rolnicze w gospodarstwach według ich wielkości, charakterystyczne jest to, iż najbardziej dotkliwie skutki reformy odczuły gospodarstwa duże i bardzo duże, których dochody na koniec minionej dekady spadły odpowiednio o 5 i 13% w stosunku do jej początku (por. tab. 3). Jest to o tyle ciekawe, że saldo dopłat i podatków rośnie wraz z siłą ekonomiczną gospodarstwa, zaś jego udział w dochodzie przez ostatnie 10 lat z kilkunastu procent – w małych i średnich gospodarstwach oraz kilku – w dużych gospodarstwach wzrósł aż do ponad 50% (z wyjątkiem gospodarstw małych 4-<8 ESU – 37%). Tym samym na reformie Mac Sharry'ego najbardziej zyskały gospodarstw średnio małe i małe, zaś w przypadku gospodarstw dużych i bardzo dużych – wprowadzone bezpośrednie instrumenty wsparcia dochodów nie zrekompensowały negatywnych skutków reformy w postaci obniżki cen. Istotna wydaje się także uwaga, że we wszystkich typach gospodarstw produkcja ogółem w stosunku do początku badanego okresu utrzymała się na zbliżonym poziomie bądź spadła, najbardziej w gospodarstwach dużych (średnich i dużych) – o około 10%. Jedynie w gospodarstwach małych–bardzo małych nieznacznie wzrosła – o 6%. Warto zauważyć, że najkorzystniejsza dla wskaźnika produkcji ogółem – jeśli idzie o jego przyrost – jest relacja „1999"/„1993", jednak wtedy najszybciej przyrastało zużycie pośrednie. Charakterystyczne jest także to, że w gospodarstwach małych i małych–średnich blisko o $^1/_4$ wzrosła wartość dodana netto, w przeciwieństwie do pozostałych, gdzie przyrost był jednocyfrowy czy też nawet ujemny (gospodarstwa duże), co w konsekwencji po uwzględnieniu kosztów czynników zewnętrznych (najszybciej rosnących w gospodarstwach małych–bardzo małych – 50% i bardzo dużych – 22%) zadecydowało o dochodzie z gospodarstwa rolnego.

Warto przyjrzeć się bezwzględnej wartości dochodu z gospodarstwa rolnego i ich odniesieniu do wybranych kategorii dochodu. Okazuje się, że przechodząc do coraz większych gospodarstw zarówno produkcja ogółem, jak i zużycie pośrednie rosną średnio blisko dwuipółkrotnie, zaś dochody zaledwie 1,7 razy. Jest to wynik wspomnianego wcześniej zjawiska rosnących niewspółmiernie kosztów czynników zewnętrznych. Jednocześnie można wnioskować, że dochodowość produkcji jest tym mniejsza, im większe jest gospodarstwo. Jednostka dochodu w gospodarstwie bardzo małym zostaje wypracowana przez 1,9 produkcji globalnej, zaś w gospodarstwie bardzo dużym trzeba aż 5,6 produkcji ogółem, by ją otrzymać. Sytuacja wygląda o wiele gorzej, jeśliby nie uwzględnić salda dopłat i podatków. Wtedy to na jednostkę dochodu w gospodarstwie bardzo małym przypada 2,8 wytworzonej produkcji, zaś w gospodarstwie bardzo dużym jednostka dochodu zostaje wypracowana aż przez 16 jednostek produkcji globalnej. Analogiczna jest sytuacja w stosunku do zużycia pośredniego – produkcja w gospodarstwach bardzo małych pochłania go na jednostkę dochodu zaledwie 0,65, zaś w bardzo dużych aż 3,2.

Dla oceny wpływu reformy na dochody rolnicze interesująca jest ostatnia kolumna analizowanej tabeli 3. Wynika z niej jasno, że gdyby w walce z nadprodukcją żywności zastosowano jedynie obniżkę cen gwarantowanych oraz kwotowanie produkcji bez wprowadzenia ekwiwalentu z tytułu utraty przyszłych dochodów, wówczas owszem – produkcja ogółem nie powiększałaby się, ale znacząco i rosnąco w zależności od wielkości gospodarstw spadłyby dochody w całym badanym okresie (najmniejszy spadek w gospodarstwach bardzo małych – o 8%, największy w bardzo dużych – aż o blisko 70%), co w niedługim czasie mogłoby spowodować znaczne osłabienie siły ekonomicznej rolnictwa UE, a na skutek braku retransferu dochodu – ograniczenie możliwości reprodukcji oraz konkurowania na rynkach zewnętrznych. Raz jeszcze warto powtórzyć, że na wprowadzonych zmianach wspomagania dochodów rolniczych najbardziej zyskały gospodarstwa z grupy małych: średnio małe, małe i bardzo małe, których to dochody wzrosły w przedziale od blisko 20 do 30%. Uogólniając zaś, należy także podkreślić, że we wszystkich typach gospodarstw (prócz małych) w ostatnich badanych latach udział salda dopłat i podatków w dochodzie gospodarstwa rolnego jest większy niż 50%, co w istotny sposób umożliwia akumulację pierwotną i wtórną.

Dochody rolnicze według kryterium typu rolniczego gospodarstw

Spoglądając na dochody rolnicze przez pryzmat typu gospodarstwa według specjalizacji (por. tab. 4), wyraźnie widać, iż w ciągu minionej dekady największy przyrost dochodów wystąpił w gospodarstwach ukierunkowanych na uprawy na plantacjach trwałych (III typ – 42%) i uprawy ogrodnicze (II typ – 35%), a także z różnymi uprawami (VI typ – 35%). W stosunku do roku „1990" straty w dochodach poniosły gospodarstwa specjalizujące się produkcji zwierzęcej z wykorzystaniem pasz treściwych (V typ – aż 72%) oraz gospodarstwa z różnokierunkowym użytkowaniem zwierząt (VII typ – 7%). Spadek ten można wytłumaczyć chorobą wściekłych krów oraz pryszczycą i pomorem u świń, co zmusiło producentów do likwidacji znacznej części pogłowia zwierząt hodowanych w systemie intensywnym. Pozostałe typy gospodarstw odnotowały przyrosty dochodów. Warto jednocześnie zauważyć, iż we wszystkich typach gospodarstw (prócz I – specjalizacja w uprawach polowych oraz wspomnianego wyżej V) produkcja ogółem wzrosła średnio o około 30%, przy jeszcze większej dynamice zużycia pośredniego (we wszystkich typach prócz V o blisko 40%), amortyzacji (średnio o 50%) oraz kosztach czynników zewnętrznych (średnio o 63%). I mimo iż dynamika wzrostu kosztów była silniejsza, dochód wzrósł średnio o 28% (pomijając typ V i VII).

Tabela 3

Podstawowe kategorie ekonomiczne w poszczególnych klasach wielkości ekonomicznej gospodarstw (ESU; w euro)

Typ gospodarstwa	Lata	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział % salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód z gospodarstwa rolnego	Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat
Bardzo małe	„1990”	7 046	2 562	453	13,5	1 092	3 845	481	**3 364**	**2 911**
	„1993”	6 880	2 464	637	18,8	1 094	3 959	564	**3 395**	**2 758**
	„1996”	7 005	2 569	1 117	29,7	1 240	4 313	554	**3 759**	**2 642**
	„1999”	7 471	2 653	1 361	65,8	1 430	4 749	719	**4 031**	**2 670**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	6,6	3,3	21,8		15,3	9,4	29,8	**7,2**	**1,1**
	„1999”/„1993”	8,6	7,7	113,7		30,7	20,0	27,5	**18,7**	**–3,2**
	„1999”/„1990”	6,0	3,4	200,4		31,0	23,5	49,5	**19,8**	**–8,3**
Małe	„1990”	11 987	4 577	653	11,9	1 686	6 377	907	**5 470**	**4 817**
	„1993”	11 227	4 278	1 498	25,5	1 763	6 684	817	**5 867**	**4 369**
	„1996”	11 650	4 419	2 076	31,3	1 825	7 482	840	**6 642**	**4 566**
	„1999”	12 014	4 724	2 479	36,6	2 020	7 749	969	**6 780**	**4 301**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	3,1	6,9	19,4		10,7	3,6	15,4	**2,1**	**–5,8**
	„1999”/„1993”	7,0	10,4	65,5		14,6	15,9	18,6	**15,6**	**–1,6**
	„1999”/„1990”	0,2	3,2	279,6		19,8	21,5	6,8	**23,9**	**–10,7**
Średnio małe	„1990”	23 780	11 087	1 221	14,4	3 419	10 495	2 014	**8 481**	**7 260**
	„1993”	22 253	10 760	2 684	31,1	3 494	10 683	2 062	**8 621**	**5 937**
	„1996”	24 067	11 630	4 971	44,1	3 874	13 534	2 274	**11 260**	**6 289**
	„1999”	23 751	11 806	5 549	50,9	4 124	13 370	2 465	**10 905**	**5 356**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	–1,3	1,5	11,6		6,5	–1,2	8,4	**–3,1**	**–14,8**
	„1999”/„1993”	6,7	9,7	106,7		18,0	25,2	19,5	**26,5**	**–9,8**
	„1999”/„1990”	–0,1	6,5	354,5		20,6	27,4	22,4	**28,6**	**–26,2**

Średnio duże	„1990”	57 050	29 002	1 870	11,1	7 363	22 555	5 725	**16 830**	**14 959**
	„1993”	50 634	26 583	5 124	31,0	7 091	22 084	5 540	**16 544**	**11 420**
	„1996”	51 738	28 201	9 494	47,9	7 532	25 499	5 661	**19 838**	**10 344**
	„1999”	51 225	28 618	9 989	53,2	7 912	24 684	5 893	**18 791**	**8 802**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	–1,0	1,5	5,2		5,0	–3,2	4,1	**–5,2**	**–14,9**
	„1999”/„1993”	1,2	7,7	94,9		11,6	11,8	6,4	**13,6**	**–22,9**
	„1999”/„1990”	–10,2	–1,3	434,2		7,5	9,4	2,9	**11,7**	**–41,2**
Duże	„1990”	131 883	68 233	1 644	4,9	15 076	50 218	16 855	**33 363**	**31 992**
	„1993”	120 460	66 554	9 144	29,9	15 552	47 498	16 869	**30 629**	**21 485**
	„1996”	121 594	69 948	17 195	49,2	16 499	52 342	17 372	**34 970**	**17 775**
	„1999”	118 990	70 289	18 209	57,5	17 385	49 525	17 879	**31 646**	**13 437**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	–2,1	0,5	5,9		5,4	–5,4	2,9	**–9,5**	**–27,4**
	„1999”/„1993”	–1,2	5,6	99,1		11,8	4,3	6,0	**3,3**	**–37,5**
	„1999”/„1990”	–9,8	3,0	1007,6		15,3	–1,4	6,1	**–5,2**	**–58,0**
Bardzo duże	„1990”	346 755	173 113	1 660	2,3	36 247	139 055	67 218	**71 837**	**70 177**
	„1993”	315 845	174 557	16 577	29,8	36 535	121 330	65 631	**55 699**	**39 122**
	„1996”	354 689	196 035	39 053	51,3	43 639	154 068	77 882	**76 186**	**37 133**
	„1999”	349 129	199 155	40 636	65,0	46 154	144 456	81 917	**62 539**	**21 903**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	–16	1,6	4,1		5,8	–6,2	5,2	**–17,9**	**–41,0**
	„1999”/„1993”	10,5	14,1	145,1		16,3	19,1	24,8	**12,3**	**–44,0**
	„1999”/„1990”	0,7	15,0	2348,0		27,3	3,9	21,9	**–12,9**	**–68,8**

Źródło: Jak tabela 2.

Tabela 4

Podstawowe kategorie ekonomiczne w określonych typach rolniczych gospodarstw (przeciętnie na 1 gospodarstwo w euro)

Typ specjalizacji	Lata	Produkcja ogółem	Zużycie pośrednie	Saldo dopłat i podatków	Udział % salda w dochodzie	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód z gospodarstwa rolnego	Dochód z gospodarstwa rolnego bez bieżących dopłat
I. Uprawy polowe	„1990”	42 001	19 343	83	0,8	5 780	16 961	6 044	**10 917**	**10 834**
	„1993”	40 106	19 982	5 591	43,5	6 333	19 382	6 539	**12 843**	**7 252**
	„1996”	45 100	25 127	11 643	72,8	7 558	24 058	8 058	**16 000**	**4 357**
	„1999”	44 560	26 687	13 194	93,7	8 179	22 888	8 804,	**14 084**	**890**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	–1,2	6,2	13,3		8,2	–4,9	9,3	**–12,0**	**–79,6**
	„1999”/„1993”	11,1	33,6	136,0		29,1	18,1	34,6	**9,7**	**–87,7**
	„1999”/„1990”	6,1	38,0	15 796,4		41,5	34,9	45,7	**29,0**	**–92,0**
II. Uprawy ogrodnicze	„1990”	94 237	43 738	364	1,7	11 036	39 826	18 420	**21 406**	**21 042**
	„1993”	104 944	49 668	971	4,6	12 672	43 575	22 502	**21 073**	**20 102**
	„1996”	115 563	54 298	1 508	5,7	12 223	50 550	23 931	**26 619**	**25 111**
	„1999”	129 030	60 871	1 740	6,0	13 347	56 552	27 575	**28 977**	**27 237**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	11,7	12,1	15,4		9,2	11,9	15,2	**8,9**	**8,5**
	„1999”/„1993”	23,0	22,6	79,2		5,3	29,8	22,5	**37,5**	**35,5**
	„1999”/„1990”	36,9	39,2	378,0		20,9	42,0	49,7	**35,4**	**29,4**
III. Uprawy na plantacjach trwałych	„1990”	21 919	6 074	534	5,5	3 099	13 279	3 528	**9 751**	**9 217**
	„1993”	21 608	6 759	1 381	16,0	3 245	12 985	4 326	**8 659**	**7 278**
	„1996”	26 470	7 953	2 214	18,3	3 560	17 171	5 042	**12 129**	**9 915**
	„1999”	29 149	8 558	2 661	19,2	3 756	19 496	5 664	**13 832**	**11 171**
Zmiana w %	„1999”/„1996”	10,1	7,6	20,2		5,5	13,5	12,3	**14,0**	**12,7**
	„1999”/„1993”	34,9	26,6	92,7		15,7	50,1	30,9	**59,7**	**53,5**
	„1999”/„1990”	33,0	41,0	398,3		21,2	46,8	60,5	**41,9**	**21,2**
IV. Utrzymywanie zwierząt w systemie wypasowym	„1990”	52 643	28 325	2 731	18,0	6 386	20 662	5 452	**15 210**	**12 479**
	„1993”	60 288	32 430	5 611	29,0	7 576	25 893	6 546	**19 347**	**13 736**
	„1996”	64 125	37 256	10 461	51,4	9 214	28 116	7 755	**20 361**	**9 900**
	„1999”	65 308	38 478	10 964	56,0	10 080	27 714	8 139	**19 575**	**8 611**

Zmiana w %	„1999"/„1996"	1,8	3,3	4,8		9,4	–1,4	5,0	**–3,9**	**–13,0**
	„1999"/„1993"	8,3	18,6	95,4		33,1	7,0	24,3	**1,2**	**–37,3**
	„1999"/„1990"	24,1	35,8	301,5		57,8	34,1	49,3	**28,7**	**–31,0**
V. Produkcja zwierzęca oparta na paszach treściwych	„1990"	202 586	137 730	312	0,8	12 925	52 241	13 882	**38 359**	**38 047**
	„1993"	202 427	148 993	2 261	10,6	15 702	39 993	18 610	**21 383**	**19 122**
	„1996"	231 605	157 330	7 440	16,4	17 940	63 775	18 416	**45 359**	**37 919**
	„1999"	206 711	162 303	7 998	74,3	21 033	31 373	20 603	**10 770**	**2 772**
Zmiana w %	„1999"/„1996"	–10,7	3,2	7,5		17,2	–50,8	13,5	**–76,3**	**–92,7**
	„1999"/„1993"	2,1	10,9	253,7		34,0	–21,6	10,7	**–49,6**	**–85,5**
	„1999"/„1990"	2,0	17,8	2463,5		62,7	–39,9	48,4	**–71,9**	**–92,7**
VI. Z różnymi uprawami	„1990"	21 205	8 786	640	8,2	2 825	10 234	2 393	**7 841**	**7 201**
	„1993"	20 826	9 438	1 887	26,6	3 318	9 957	2 863	**7 094**	**5 207**
	„1996"	25 781	11 807	4 040	39,0	3 870	14 144	3 778	**10 366**	**6 326**
	„1999"	27 600	12 697	4 471	42,1	4 234	15 140	4 531	**10 609**	**6 138**
Zmiana w %	„1999"/„1996"	7,1	7,5	10,7		9,4	47,9	19,9	**2,3**	**–3,0**
	„1999"/„1993"	32,5	34,5	136,9		27,6	52,1	58,3	**49,5**	**17,9**
	„1999"/„1990"	30,2	44,5	598,6		49,9	47,9	89,3	**35,3**	**–14,8**
VII. Z różnokierunkowym użytkowaniem zwierząt	„1990"	66 250	40 549	1 417	9,1	6 612	20 507	5 004	**15 503**	**14 086**
	„1993"	67 080	43 909	3 426	27,2	7 899	18 698	6 089	**12 609**	**9 183**
	„1996"	85 454	54 429	7 183	35,1	9 889	28 319	7 839	**20 480**	**13 297**
	„1999"	82 722	56 594	7 623	52,9	10 935	22 816	8 405	**14 411**	**6 788**
Zmiana w %	„1999"/„1996"	–3,1	4,0	6,1		10,6	–19,4	7,2	**–29,6**	**–49,0**
	„1999"/„1993"	23,3	28,9	122,5		38,4	22,0	38,0	**14,3**	**–26,1**
	„1999"/„1990"	24,9	39,6	438,0		65,4	11,3	68,0	**–7,0**	**–51,8**
VIII. Łączące uprawy z użytkowaniem zwierząt	„1990"	60 214	34 083	1 261	9,1	7 085	20 307	6 404	**13 903**	**12 642**
	„1993"	59 188	35 664	5 779	40,6	7 940	21 363	7 139	**14 224**	**8 445**
	„1996"	77 974	48 774	13 081	68,2	10 971	31 310	12 130	**19 180**	**6 099**
	„1999"	77 730	51 010	14 316	86,2	12 041	28 995	12 388	**16 607**	**2 291**
Zmiana w %	„1999"/„1996"	–0,3	4,6	9,4		9,8	–7,4	2,1	**–13,4**	**–62,4**
	„1999"/„1993"	31,3	43,0	147,7		51,6	35,7	73,5	**16,8**	**–72,9**
	„1999"/„1990"	29,1	49,7	1035,3		70,0	42,8	93,4	**19,4**	**–81,9**

Źródło: Jak tabela 2.

Odnosząc wypracowane dochody do poniesionych nakładów (zużycia pośredniego), okazuje się, że współczynnik produktywności nakładów kształtował się najkorzystniej w przypadku gospodarstw III typu – w uprawach na plantacjach trwałych, gdzie na jednostkę dochodu przypadało zaledwie 0,6 jednostki kosztów materiałowych; najmniej korzystny był on w przypadku gospodarstw V typu, gdzie wyniósł aż 15. Tym samym wniosek jest oczywisty – efektywność zużycia pośredniego względem dochodów w gospodarstwach o produkcji zwierzęcej opartej na paszach treściwych była najniższa. Analizując ujęcie dynamiczne można powiedzieć, że w ciągu ostatniej dekady niewiele się zmieniło poza tym, iż produktywność nieznacznie wzrosła (wyjątkiem jest V typ gospodarstw, gdzie nastąpił zasadniczy, ponad pięciokrotny jej wzrost), naturalnie jeśli rozpatrujemy dochody z gospodarstw rolnych uwzględniające rosnący udział dopłat bezpośrednich, kompensujących zarówno zmniejszające się ceny artykułów rolnych, jak i rosnące koszty produkcji. Abstrahując od salda dopłat i podatków, okazuje się, że współczynnik produktywności zmieniał się istotnie w przypadku trzech typów gospodarstw: w I, gdzie wzrósł aż ponad siedemnastokrotnie, w V – ponad szesnastokrotnie i w VIII – ponad ośmiokrotnie. Nieistotnie zaś zmienił się on w przypadku gospodarstw II, III i VI typu.

Współczynnik materiałochłonności produkcji[11] przed reformą Mac Sharry'ego kształtował się średnio na poziomie 0,74, przy czym był on najniższy w gospodarstwach III typu (0,58), a najwyższy w V typu (0,81). Na koniec minionej dekady wzrósł on we wszystkich typach gospodarstw i wyniósł średnio 0,87, z tym że delimitacja nie zmieniła się (najniższą wartość materiałochłonności odnotowano w III typie – 0,62, najwyższą w V typie – aż 0,99), mimo iż przyrosty były zróżnicowane, a tym samym rozpiętość większa.

Interesująca wydaje się dynamika salda dopłat i podatków oraz udziału tego salda w dochodzie rolniczym, co istotnie zmieniło strukturę dochodów. Największe przyrosty wystąpiły w I typie gospodarstw, specjalizującym się w uprawach polowych, gdzie w ciągu minionej dekady saldo dopłat i podatków wzrosło blisko 160 razy, zwiększając tym samym swój udział w dochodzie z niecałego procenta aż do 94% oraz w VIII typie, łączącym uprawy z użytkowaniem zwierząt, gdzie saldo wzrosło jedenastokrotnie, a udział w dochodzie zmienił się z 9 na 86%. Bardzo podobna była sytuacja w V typie – tam jednak pomimo przyrostu salda dopłat i podatków aż o 25 razy nie udało się utrzymać dochodów producentów. Istotna w tym miejscu jest uwaga, że gdyby nie było instrumentów rekompensujących obniżkę cen gwarantowanych, wówczas dochody rolnicze w I typie gospodarstw zamiast przyrosnąć o blisko 30% (jak miało to miejsce

[11] Współczynnik materiałochłonności produkcji rozumiany jest jako relacja nakładów (suma zużycia pośredniego, amortyzacji i kosztów czynników zewnętrznych) do produkcji globalnej.

w ostatniej dekadzie), spadłyby aż o 92%, a w VIII typie – zamiast wzrosnąć o 19%, spadłyby o 82%. Jednocześnie nastąpił wyraźny wzrost uzależnienia dochodów rolniczych od poziomu dopłat bezpośrednich, co może się wiązać ze stopniem protekcji poszczególnych rynków rolnych (zboża, wołowiny). W klasyfikacji według specjalizacji są tylko dwa typy gospodarstw, których dochody wzrosłyby (naturalnie odpowiednio mniej), jeśliby nie wprowadzono dopłat. Są to gospodarstwa ogrodnicze (wzrost dochodu bez dopłat o 29%) i uprawiające na plantacjach trwałych (odpowiednio o 21%). Tym samym wniosek jest podobny jak w poprzednim podpunkcie – bez rekompensaty dochodów w formie subwencji bezpośrednich tylko dwa z ośmiu typów gospodarstw zdolne byłyby do akumulacji i produkcji rozszerzonej.

Zakończenie

Patrząc na zachodzące przeobrażenia Wspólnej Polityki Rolnej z szerszej perspektywy, można stwierdzić, że z jednej strony wspiera się czynniki powodujące przyspieszenie zmian korzystnych dla konsumentów (nowe technologie, lepsza jakościowo żywność, niższe ceny – odejście od interwencji poprzez mechanizm rynkowy), z drugiej zaś wdraża się narzędzia, mające zrekompensować straty tym, którzy ucierpią na przemianach (rolnikom).

Spoglądając na doświadczenia unijne w zakresie kształtowania dochodów rolniczych w minionej dekadzie, można wysunąć jednoznaczny wniosek – gdyby ewolucja instrumentarium rynków rolnych polegała tylko na likwidacji skutków ubocznych Wspólnej Polityki Rolnej (np. nadwyżek żywności), wówczas stracenie z pola widzenia postawionych głównych celów polityki rolnej byłoby oczywiste. Jest jednak inaczej, co zostało wykazane powyżej. Likwiduje się skutki uboczne, podtrzymując osiągnięte wcześniej cele. Dzięki temu, że wprowadzono system wsparcia bezpośredniego, rekompensujący spadek cen, dochód przeciętnego gospodarstwa rolnego po reformie Mac Sharry'ego nie obniżył się aż o blisko 40%. Jednocześnie wskazano, które gospodarstwa – jeśli idzie o wielkość ekonomiczną oraz typ – straciły bądź zyskały względnie najwięcej. Uogólniając, zarówno rynki rolne, jak i rynkowy podział wykreowanej nadwyżki podlegają ciągłym korektom, co pozwala utrzymać dochody rolnicze na poziomie zbliżonym do poziomu poza rolnictwem.

FORMING OF AGRICULTURAL INCOMES IN THE LIGHT OF CHANGING THE COMMON AGRICULTURAL POLICY WITH CONSIDERING OF FARMS' TYPOLOGY

Summary

The main aim of papers is to analyze influence of the evolution of Common Agricultural Policy in the European Union on farmers' incomes. It is concerned especially by prism of farms' economic size and types, in order to prove, that in spite of the main attention is focused on liquidation side effects of leading policy, one doesn't forget about one of the main goals of CAP, which is guaranteed resolutions Treaty of Roma – ensuring parity incomes people, who are employed in agricultural sector.